

**İLÂHİYAT EĞİTİMİNDE
ÇOĞULCU MOTİFLER**

Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
The Center for Values Education Press

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN: 978-605-4036-98-1

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı

İlahiyat Eğitiminde Çoğulcu Motifler

Yazar

Cemil Osmanoğlu

Yayın Koordinatörü

Hulusi YİĞİT

Yayına Hazırlayan

Tasarım

Nuray YÜKSEL

Baskı-Cilt

MATSİS MATBAA HİZMETLERİ SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

1. Basım

Mart 2019

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak. NO :7 Eyüpsultan-İSTANBUL
www.ensarnesriyat.com.tr e-mail: siparis@ensarnesriyat.com.tr

İLÂHİYAT EĞİTİMİNDE ÇOĞULCU MOTİFLER

Dr. Cemil Osmanoğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 9

i. Problem 9

ii. Amaç ve Önem 22

iii. Evren ve Örneklem 24

iv. Veri Toplama Aracı 27

Bulgular ve Yorumu 37

1. Bölüm: Bir Amaç Sorunu: Misyon Aşılama	35
1. Nicel Veriler	43
2. Nitel Veriler	51
2.1. Misyon Beklentileri	51
2.2. Kararsızlık ve Uzlaşmazlık Alanları	80
2.3. Aşılama Karşıtlığı	88
2. Bölüm: Bir Yöntem Sorunu: Eleştiri Kültürü	103
1. Nicel veriler	106
2. Nitel veriler	113
2.1. İyimser yaklaşımlar	113
2.2. Kararsız yönlü yaklaşımlar	120
2.3. Olumsuz yaklaşımlar	137
3. Bölüm: Tümleşik Bir Sorun: İslam İçi Farklılıklara Duyarlılık	145
1. Nicel veriler	151
2. Nitel veriler	159
2.1. İyimser yaklaşımlar	159
2.2. Kararsız yönlü yaklaşımlar	193
2.3. Olumsuz yaklaşımlar	208
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	243

Önsöz

Türkiye’de din eğitiminin diğer tüm alanlarında olduğu gibi ilahiyat eğitimi alanında da geleneksel olanla modern olan arasındaki gelgitler büyük ölçüde etkili olmuştur/olmaktadır. Medrese – mektep arasında oluşan gerilimlerin, dinî eğitim - laik eğitim etrafında yaşanan uzun soluklu tartışmaların değişik tonlarla ve farklı kavramlarla, söz gelimi selevî - modernist gibi tabirler üzerinden yüksek din eğitiminde varlığını devam ettirmesi şaşırtıcı değildir. Yüzyılların birikimiyle şekillenen medrese eksenli İslam eğitim mirasıyla irtibatı yeterince tartışılmayıp yapılaşdırılmadan, bir takım jeopolitik gelişmeler, siyasal manevralar, acil toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin etkisinde günümüze kadar gelen yüksek din eğitimi kurumlarının uzak hedefleriyle, misyon ve eğitim felsefesiyle yeterince hesaplaşmış değildir. Uzak hedefler etrafında belli uzlaşma alanları oluşturulamaması söz konusu eğitimin misyonlarından öğretim elemanı yetiştirme ve istihdamına, eğitim yöntemi ve araç gereçlerinden öğrenci niteliğine ve ölçme değerlendirme uygulamalarına kadar birçok alanı etkilemiştir.

İşte bu gerilimli zeminden hareketle bu araştırmada ilahiyat eğitiminin misyonu, eğitim yöntemi ve her iki eksenle irtibatlı olan İslam içi farklılıklara duyarlılık niteliği irdelenmeye çalışılmıştır. Öğrenci görüşleri baz alınarak inşa edilen ve üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde ilahiyat eğitimine ne tür misyonlar yüklendiği ya da ilahiyat eğitiminin uzak hedefleri bağlamında nasıl tahayyül edildiğine odaklanılmıştır. Burada özellikle çevresel-toplumsal baskı ve moti-

vasyonların öğrenci görüşleri eksenindeki akisleri anlaşılmasına çalışılmıştır. İkinci bölümde yöntem konusu, eleştiri kültürü gibi çağımızda çokça öne çıkarılan bir nitelik etrafında ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise çoğulculuğun bir boyutu olan dinde çoğulculuk meselesi bağlamında ilahiyat eğitiminin İslam içi farklılıklara dönük duyarlılıklar noktasındaki niteliği değerlendirilmiştir. Karma bir desenle, uzun bir saha çalışması sonucunda toplanan veriler ışığında oluşturulan çalışmanın yüksek din eğitimi kurumlarının uzak hedefleriyle eğitim pratiğinin çoğulcu niteliğinin daha iyi anlaşılmasına, buradan hareketle geleceğe dönük daha kapsayıcı ve bilimsel ilahiyat eğitimi politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, gerek veri toplama aracının olgunlaştırılması ve sonuçların tartışılmasında, gerekse saha çalışmasının yürütülmesinde çok değerli yardımlarını gördüğüm başta çok değerli hocam Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın'a,, Prof. Dr. Recai Doğan'a, Prof. Dr. Süleyman Akyürek'e, Doç. Dr. Mahmut Zengin'e, Doç. Dr. Şükrü Keyifli'ye, Doç. Dr. Mehmet Korkmaz'a, Doç. Dr. Macit Yılmaz'a, Doç. Dr. Mücahit Arpacı'ya, Doç. Dr. Eyüp Şimşek'e, Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu'na, Doç. Dr. Tuğrul Yürük'e, Doç. Dr. M. Fatih Genç'e, Dr. Öğretim Üyesi Recep Uçar'a, Dr. Öğretim Üyesi Ramazan Gürel'e, Dr. Öğretim Üyesi Ramazan Diler'e, Dr. Öğretim Üyesi Nazım Bayrakdar'a, Öğretim Görevlisi Ali Güngör'e, Araştırma Görevlisi Dr. Bekir Özüdoğru'ya, Araştırma Görevlisi Dr. İrfan Erdoğan'a, Araştırma Görevlisi Ahmet Yiğit'e içten teşekkürlerimi sunuyorum. Araştırma metnini eleştirileriyle zenginleştiren dostum Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Ulu'ya teşekkür ediyorum. Araştırmanın yayın sürecini üstlenen Değerler Eğitimi Merkezi'ne, Dem yayınlarına, özellikle koordinatörümüz çok değerli Hulusi Yiğit'e ve ekibine şükranlarımı sunuyorum. Eşim Fatma'ya, yarının bilim insanları Alperen'e, Talha Samet'e, Ayşenur'a bu çalışma boyunca gösterdikleri sabır ve anlayış için minnettarım. Her şeyin en doğrusunu Allah (c.c) bilir.

Dr. Cemil Osmanoğlu
Melikgazi/Kayseri

Giriş

i. Problem

Türkiye’de İlahiyat eğitiminin tarihsel gelişimini ve bu süreçte oluşan tabloyu anlamak için Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine, modernleşme çabalarına kadar gitmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet tecrübeleri, bu tecrübelerin etrafında Batı dünyasına açılma çabaları Osmanlı eğitim sistemini ciddi manada değişime zorlamıştır. Osmanlı Devleti, modernleşme sürecinde bir yandan medrese geleneğini sürdürürken, diğer yandan bir üniversite (Darülfünun) tasarlamış ve bu tasarı içerisinde, başlangıçta olmasa bile ilerleyen süreçte yüksek din eğitime de yer vermiştir (*Ulum-i Aliye-i Diniye Şubesi* ya da *Ulum-i Şer’iyye Şubesi*). Burada Osmanlı devlet ricali, medresenin yanında / medreseyi korurken, yüksek din eğitimi farklı bir anlayışla konumlandırma ya da ele alma gereği duymuş olabilir mi? Nitekim kimi araştırmacılara göre II. Abdülhamit’in, din bilimleri uzmanlığı ve din hizmetleri alanında oluşan boşlukların giderilmesi, mevcut eğitim sistemine ayak uydurma ve kendi içinden çıkacak bir dinamikle kendisini yenileme gibi hususlarda medreseden bir beklentisi bulunmamaktaydı (Zengin, 2009a: 122). II. Abdülhamit döneminde medreseden ayrı yüksek din eğitimi kurumları, örneğin *Ulum-i Diniye Mektebi* kurma teşebbüslerinin ortaya çıkması da bu zeminde okunabilir. Zengin’e göre din ilimlerinin öğretiminin adı ‘mektep’ olarak tespit edilen bir kurumda gerçekleştirilmesine teşebbüs edilmesi,

yüksek din eğitiminin medrese dışına taşmaya başlaması gerektiği düşüncesinin ilk adımı kabul edilebilir (Zengin, 2009a: 125)

Yukarıdaki değişim, gerçekten de bir anlayış farklılaşması olarak yorumlanabilir mi? Böyle bir sorunun cevabını evvela *Darülfünun* kavramında aramakta yarar vardır. Osmanlı, modern anlamıyla üniversite olgusunu yani *Darülfünunu* nasıl anlamıştı? Fatih ve Süleymaniye medreselerinin “*ilk üniversitemiz*” olduğu iddia edilmekle birlikte (Aynî, 1995: 31-32; Ertan & Küçük, 1976: 44), modernleşme döneminde üzerinde çalışılan üniversite, geleneksel/klasik medrese geleneği ile bütünüyle örtüşmez. Yüksek düzeyli bir eğitim faaliyeti yürütmüş olsa bile, medresenin gerek *Darülfünun* gerekse bugün anlaşıldığı şekliyle bir üniversite kabul edilmesi kolay değildir. Zira modern anlamıyla üniversite kavramı “Batı’ya yöneliş”, “müşahade ve ispata dayalı bilimler”, “teb’a içerisinde ayırım yapmamak” ve “ikmâl-i kemâlât-ı insaniye için [gerekli olan] bütün ilim ve fenler [-in okutulması]” gibi olgularla birlikte düşünülmelidir (Zengin, 2009b: 15-17; Arslan, 1995: 25). Osmanlı *Darülfünununun* temel dinamiklerinden Meclis-i Muvakkat ve Encümen-i Daniş gibi organların yapı ve işleyişi, yurt dışından, örneğin Almanya ve Fransa’dan öğretim üyelerinin getirilmesi ve öğrenci alımındaki kriterler birlikte düşünüldüğünde *Darülfünun* (fenler evi) şeklinde kavranan üniversite olgusunun medreseden daha farklı bir mecrayı temsil ettiği düşünülebilir. Bütün bunlar, İhsanoğlu’nun da altını çizdiği gibi, *Darülfünun*’un bir bakıma “... Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı kurum” olarak düşünüldüğü anlamına gelmektedir (İhsanoğlu, 1993). Burada medresenin ıslahından ümit kesildiği de akla gelebilir. Nitekim *Darülfünun*’a yönelik sonraki çoğu düzenleme ve ıslah teşebbüsünde “*Avrupa müimâsili müesseselerde mevcut tekâmül*”ün nazarı itibara alınacağı özellikle belirtilecektir (İhsanoğlu, 1993: 525).

Kimi araştırmacılara göre *Darülfünun* içerisinde din bilimlerine yer verilmesi ya da bir modern yüksek din eğitimi biriminin kurulması fikri, ilahiyat eğitiminin geleneksel yöntemlerin ötesinde bilimsel

bakış açısı ve yöntemlerle ele alınmasına duyulan ihtiyacın, başka bir anlatımla modern Üniversite içinde İslami İlimlerin yine modern zihniyet ile okutulması ihtiyacının bir sonucudur (Zengin, 2009b: 19,39; Koştaş, 1999: 141; Ertan & Küçük, 1976: 43). Nitekim söz konusu fakültenin programı bağlamında dile getirilen “bilimsel bakış açısı”, “[bilimsel] yöntemlerle ele alma” ya da “modern zihniyet ile okutma” gibi vurguların yüksek din eğitiminin muhtevasından çok yöntemiyle alakalı olduğu söylenebilir. 1909-1914 dönemi için hazırlanan müfredata bakıldığında (Aynî, 1995: 62-63) yer yer konup çıkarılan Usul-i Tedris, İlmü'n-Nefs, Edebiyat-ı Farisiye, Tarih-i umumi vb. dersler dışında, temel derslerin medrese eksenli yüksek din eğitimi geleneğinden ciddi bir farklılık arz etmediği görülür.

Bununla beraber, 1912 yılında Ulum-i Şer'iyeye şubesi için sunulan hazırlık programında Cebir, Kozmografya, Fizik, Kimya, Mevalid (Biyoloji) gibi derslerin yanında Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dillerin eğitiminin de yapılacağı belirtilmiştir ki bu müfredata dönük bir yenilik sayılabilir. Bu durum yöntemsel kaygıların muhtevaya dönük kaygılarla birlikte harmanlanmaya çalışılması şeklinde anlaşılabilir. Ancak anlayış ve pratik bakımdan modernleşme biçimi bunlarla da sınırlı değildir. Nitekim sözü edilen yüksek din eğitimi şubesinden mezun olan öğrenciler içerisinde, Osmanlı tebaasından olanların yanında Avusturya, Rusya, Bulgar ve Buhara gibi oldukça farklı uyruklara mensup öğrencilerin bulunması da dikkate değerdir (Zengin, 2009b: 77). Medrese geleneğinden anlayış, muhteva, yöntem, hoca, öğrenci profili vb. bakımlardan belli oranlarda farklılaşmayı ima eden tüm bu gelişmelere karşın *Türk Maarif Tarihi* yazarı Ergin, Darülfünun İlahiyat Şubesi ile medrese arasında eğitim anlayışı ya da zihniyet bakımından herhangi bir fark olmadığını, aradaki farkın talebelerin sıralarda, muallimlerin de rahle yerine iskemleler ve kürsüde oturmaları olduğunu, bu Şube'nin *Medresetü'l-Miitehassısın*'in kaba bir taslağından başka bir şey olmadığını söyler (Ergin, 1977: 1223). Bilindiği gibi çok geçmeden, 1915 yılında, söz konusu şube lağvedilerek, *Darü'l-Hilafeti'l Aliye Medreseleri*'ne bağlanacaktır.

Darülfünun İlahiyat Şubesi'ni besleyen zihinsel birikimin Cumhuriyet dönemi yüksek din eğitimi anlayışına fikren kaynaklık etmiş olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in hemen başlarında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunuyla "yüksek diniyat mütehasısları" yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Atatürk konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahibi yetiştirmek lazım ise dinimizin hakikat-i fenniyyesinin tetkik, tettebbu ve telkin kudret-i ilmiyye ve fenniyyesine tesâhüp edecek güzide ve hakiki ulemayı kirâm dahi yetiştirecek müessesat-ı âliyyeye mâlik olmalıyız" (Kırca, 2004). Ancak bu dönemde devlet yöneticilerinin medrese geleneğine bakışının son derece olumsuz olması yeni kurulacak yüksek din eğitimi kurumunun anlayış, muhteva, kadro ve işleyişi, bilhassa medrese geleneği ile irtibatı hakkında merak ve kaygı uyandırmıştır. Medreseleri bir genelgeyle kapatan dönemin Milli Eğitim bakanı Vasıf Çınar'ın "On altı bin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, millî mücadelenin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktü" (Ayhan, 1999: 248) şeklindeki düşünceleri de bu kaygıyı gösterir türdendir. Kara'ya göre XVIII. yüzyılın son çeyreğinde askeri mühendishanelerin açılışıyla başlayan mektepleşme (Batılıların tabiriyle "laik okullaşma") süreci zaman içerisinde sadece medreseleri giderek daha fazla kenara itmekle neticelenmeyecek aynı zamanda bilgi anlayışı, bilginin kaynakları ve değeri, dinî bilgi ve ulemanın statüsü, yabancı hoca, yabancı dille eğitim, ders takriri, (yabancı dilde) ders kitabı ve tedris mekânı formatlarının değişimi gibi bir kısmı felsefî, bazıları şeklî, bir bölümü kurumsal olan birçok yeni problemi gündeme taşıyacaktır (Kara, 2011: 84; Ayrıca bkz. Görgün, 2015: 150).

Cumhuriyet'in başlarında yüksek din eğitiminin niteliği ile ilahiyat araştırmalarının nasıl bir mantıkla işleyeceğine dair ipucu veren çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Söz gelimi 1923 yılında, dönemin hükümeti tarafından bir İslam Araştırmaları Kurulu oluşturulması gerektiği yönünde Meclise çağrıda bulunulmuştur. Buna göre söz konusu

kurulda “Batı felsefesiyle ilişkileri açısından” İslam felsefesi incelenecek, Müslüman unsurların din, ibadet gelenekleri, toplumsal, ekonomik ve demografik koşulları üzerine araştırmalar yapılacak, “modern içtihat ve tefsir bilginleri yetiştirilerek” İslam’ın öğretilerinin “modern bilimlere göre” aydınlanması sağlanacaktı (Zengin, 2009b: 91-92). Söz konusu kurulun ele aldığı konulara yaklaşım tarzını Batı felsefesi ve güçlü modernlik vurgusuyla lanse etmesi, Cumhuriyet sonrası dini araştırmaları ve bu araştırmaların düzleminde yer alan yüksek din eğitimi şekillendiren zihniyetin ipuçlarını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu anlayış ışığında 1924 yılında dönemin tek üniversitesi olan Darülfünûn’a bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Bu fakültenin kurucu felsefesi ile müfredat ve diğer unsurlarının yapısı hakkında çeşitli görüş ve eleştiriler ortaya çıkmıştır.

Kimi araştırmacılara göre 1924 yılında yürürlüğe giren İlahiyat lisans programı yeni bir zihniyetle hazırlanmıştır (Ev, 2014: 271). Bu yeni zihniyet yeni bir siyasal düzen ve modern bir eğitim sistemi içerisinde konumlanmanın yanında değişen toplumsal koşullarla da yakından ilgiliydi. Nitekim mecliste, 1924 yılı bütçe görüşmeleri yapılırken bu programıyla fakültenin “her din üzerinde” inceleme yapan bir şube olduğu ifade edilecektir (Ev, 2014: 272). Kutlu’ya göre “... birinci İlahiyatın kuruluşunda, ulus devletin kendine özgü bir dini kimlik oluşturmaya yönelik bir amacı vardı. Bu amaç mezhepler, tarikatler ve cemaatler üstü bir İslâm anlayışı oluşturmakla gerçekleştirilebilirdi” (Kutlu, 2015: 112). Program açısından öncekilerden pek fark taşımasa da “yüksek diniyât mütehasısları yetiştirilmek” üzere kurulan Cumhuriyet döneminin bu ilk İlahiyat Fakültesi birçok bakımdan yeni ya da modern unsurlar içermekteydi. Büyük çoğunluğu medrese talebesi olmakla beraber, fakülteye kayıt yaptıran öğrenciler içerisinde önceki Darülfünun’un Edebiyat ve Tıp fakültelerinden, Mekteb-i Bahriye gibi yüksek dereceli mekteplerden, Galatasaray Sultanisi gibi medrese dışındaki kurumlardan gelen öğrenciler de bulunmaktaydı. Ayrıca kaydolanlar arasında bir de kız öğrenci bulunmaktaydı ki bunun

medrese geleneğinde, bilindiği kadarıyla örneği yoktur. Diğer taraftan fakültede derse girenler içerisinde Batı’da eğitim almış, daha önce Kız Muallim Mektebi gibi farklı kurumlarda ders vermiş, kadrosu üniversitenin farklı fakültelerinde olan, yurt dışından davet edilmiş (örneğin Mösyö Dömezil) öğreticiler de bulunmaktaydı. Ayrıca bu kurumda 1927-1933 yılları arasında yabancı üniversitelerden (*Ecnebi Darülfünunu*) mezun olan 3 öğretici de görev yapmıştır (Zengin, 2009b: 100-110). Görüldüğü gibi beşerî yapısı itibariyle bu fakülte modern zamanların üniversite fikrine yaklaşılmaya başlamıştı. Medrese mirasına bigâne kalması mümkün olmayan, bununla beraber Cumhuriyet’in kurucu değerleri ve laik eğitim hukuku elinde şekillenmekte olan söz konusu din eğitimi kurumunun karşısında üç temel problem bulunmaktaydı: Bunlardan ilki kurucu felsefe, diğeri müfredat, sonuncusu ise yöntem meselesiydi.

Cumhuriyet’in başlarında oluşturulan, bilimsel olana ilişkin metodolojik kaygıları yanında muhtevasıyla da belli ölçülerde Batılı olandan yana tavır almaya çalışan bu İlahiyat Fakültesinin uzak hedefleri ile kurucu felsefesinin ne olması gerektiği yönündeki tartışmalar zamanla derinleşmiştir. Kutlu’ya göre “birinci İlahiyatın asıl amacı o gün yeni kurulmuş bir ulus devletin uluslararası düzeyde temsil gücünü artırabilecek ve batıdaki İlahiyat Fakülteleri uzmanlarıyla ve ilim dünyasıyla din olgusunu ve dini sorunları tartışabilecek düzeyde mütehassıslar yetiştirmekti” (Kutlu, 2015: 112). Bu noktada asıl sorun tarihsel gelişim süreci içinde birçok defa vurgulanacak olan “Batı’daki” ya da “Batı’daki örneklerine benzer” vurgusunun söz konusu coğrafyadaki hangi örneklere ya da kurumlara gönderme yaptığı noktasında düğümlenmekteydi. Nitekim Batı’daki teoloji fakültelerini örnek almak birçok tartışma ve sorunun o günlerden bugüne uzamasını beraberinde getirmiştir. Öztürk’e göre İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun söz konusu fakülte için eleştiri sadedinde “sosyoloji fakültesi” tabirini kullanması hem Türkiye’deki İlahiyat Fakülteleri’nin mantık olarak ‘modernist, laik’ istikamette hem de “siyasî merkezin bu fakültelerle ilgili beklentisine” işaret etmektedir (Öztürk, 2015: 32).